

T. Antoniuk. Onymische Nomination der handelnden Personen in der Romanen von R. Iwantschenko "Verrat, oder wie wird man Herrscher" und "Gift für die Fürstin". Im Beitrag wird allgemeine Charakteristik der Namensgebung der handelnden Personen (historischen Gestalten und fiktiven Figuren) in den historischen Romanen von R. Iwantschenko behandelt. Die Hauptart der Namensgebung der handelnden Personen laut der Realien der beschriebenen Epoche ist die eingliedrige Formel – vorwiegend slawische autochthone Namen. Die zweigliedrigen Formeln, die neben dem Namen auch ein analytisches oder synthetisches Patronym / Andronym einschließen, werden durch einzelne Beispiele repräsentiert.

Schlüsselwörter: *anthroponymisches Feld des Werkes, anthroponymische Formel (eingliedrige, zweigliedrige), Name.*

Редькwa Марія (Тернопіль)

НАЗИВАННЯ МІФІЧНИХ ВЕЛЕТІВ-ПОМІЧНИКІВ ГЕРОЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАПИСІВ XIX СТ.)

Стаття присвячена аналізу ряду міфоантропонімів української народної чарівної казки, що належать до номінативної парадигми „помічники героя”. У ній розглянуто семантико-функціональні особливості, походження, структуру вказаних онімів, зафіксованих у текстах, записаних у XIX ст.

Ключові слова: внутрішня форма, номінативна одиниця, номінативний ряд, семантика, міфоантропонім, композити, описові форми.

Система іменування персонажів казкового епосу відображає не лише особливості номінування, притаманні українській мові, а й культурологічні риси народу-носія фольклору. Послідовний аналіз певної групи назв вимагає систематизації матеріалу, здійсненого на основі принципу, що відповідає специфіці досліджуваних текстів.

В основу систематизації назв персонажів української чарівної казки покладено запропоновані В. Проппом та М. Новиковим класифікації, що ґрунтуються на функціях, характерних для дійових осіб. Так, автор праці „Морфологія казки” мотивує важливість виділення функцій, реалізованих у чарівній казці, для групування персонажів тим, що „функція є величиною незмінною” [Пропп: 11]. Беручи до уваги цю характеристику, дослідник виділяє у чарівній казці сім основних типів персонажів – *шкідник, дарувальник, помічник, персонаж, якого розидають, відправник, герой, герой несправжній* [Пропп: 59-60] та ряд спеціальних – *скаржник, виказувач, наклепник*, а також *зрадники* для функції *шкідників*, які надають відомості про героя [Там само].

Класифікація М. Новикова у дечому перегукується із наведеною, проте автор дещо спростив її та систематизував, об'єднавши персонажів у три підгрупи: а) позитивні герої та іронічні щасливці; б) помічники героя, в) супротивники героя [Новиков 1974: 25]. Спираючись на розглянуті класифікації, ми формуємо відповідні номінативні парадигми (НП) назв українських казкових персонажів: 1) „позитивні герої”; 2) „іронічні щасливці”; 3) „помічники героя” та 4) „супротивники героя”.

Аналіз номінативного поля фольклорних творів загалом і казкового епосу зокрема дає багатий матеріал не лише для мовознавчих, а й для культурологічних, етнолінгвістичних, етнопсихологічних та діалектологічних досліджень. Оскільки ми опрацювали тексти чарівних казок, записані у ХІХ столітті у різних регіонах України, то можемо простежити і певні ареальні закономірності функціонування окремих назв та їх варіантів.

У сучасній науковій проблематиці мовознавчий аспект дослідження української чарівної казки відображений ще недостатньо. Так, окремим питанням номінування у фольклорних творах присвячена праця лише З. Василько, у якій авторка аналізує символізацію слів у фольклорному мовленні на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях. Ономастичний простір українських народних казок досліджували О. Федичинець, Н. Колесник, О. Порпуліт, О. Якубовська. Праці двох останніх авторів побудовані на компаративістичному принципі – онімний пласт лексики

українських казок зіставляється з власними назвами російського казкового епосу.

Мета нашого дослідження – проаналізувати номінативний ряд парадигми „помічники героя”, який охоплює назви різних міфічних велетів. Дослідження спрямоване на з’ясування семантико-функціонального значення цих назв, визначення їх структури, походження та виявлення особливостей вживання певних найменувань у текстах українських народних чарівних казок, записаних у різних регіонах.

Аналізовані назви казкових персонажів одного типу, що належать до певної номінативної парадигми чи ряду, творять відповідні групи, які охоплюють різні за структурою та лексичним вираженням найменування. Їх об’єднує відповідне загальне значення, а відрізняються вони конкретним семантичним наповненням. У цьому плані розглянемо назви, що позначають міфічних велетів-помічників героя.

У межах зазначеної НП номінативний ряд становлять назви велетів, які допомагають героєві досягти мети. Характерним є те, що герой здебільшого зустрічає їх на шляху під час своєї мандрівки до визначеного місця. Традиційно до таких велетів-помічників належать найменування *Об’їдало*⁴, *Обтисало*, *Вернидуб*, *Вернигора*, *Крутиус*, *Слухало*, *Скорохід* та ін. Існують різні погляди як на сутність цих дійових осіб, так і на особливості їх номінування. При цьому простежується і певна термінологічна непослідовність.

Зокрема, М. Пілаш розглядає такі назви як міфоантропоніми, хоча й зазначає, що антропоморфні риси цих помічників досить незначні та наголошує, що вони замщені хтонічними, бо гора, ліс, вода є місцем існування цих персонажів [Пілаш: 54]. Це пов’язано з відображеними в текстах чарівних казок первісними уявленнями людей про те, що саме ці місця містили у собі таємницю і саме там знаходився перехід в інший світ. Ось чому велети, які можуть протидіяти певній стихії, відвернути її негативний вплив на героя, сприймаються як міфічні. Н. Колесник називає їх казково-міфічними персонажами і визначає загальним терміном міфоніми [Колесник: 128]. О. Якубовська характеризує назви цієї групи як прізвиська,

⁴ У статті зберігаємо графічні форми назв, зафіксовані в досліджуваній фольклорній записці.

зазначаючи, що вони вирізняються підвищеним експресивно-стилістичним забарвленням та семантичною наповненістю [Якубовская: 71]. На нашу думку, термін „міфоантропоніми” більшою мірою, ніж інші, відповідає сутності персонажів цього типу, бо вказує на антропоморфну природу фантастичних помічників. Є. Новик указує на ще одну особливість цих міфічних велетів, зазначаючи, що вони є „молодими” богатирями [Новик: 224].

За структурою аналізовані міфоантропоніми поділяються на прості та композити. До простих найменувань належать: *Голод* (2), *Мороз* (1), *Морозко* (1), *Обтивало* (1), *Об'їдало* (1)⁵, *Слухало* (1), *Стрілець* (1).

Зафіксовані і складні за будовою онімні одиниці цієї групи: *Вернигора* (1), *Вернидуб* (1), *Зітри-ліс* (1), *Зітри-дуб* (1), *Затини-вода* (1), *Крутиус* (1), *Ломи-ліс* (1), *Перевирни-гора* (2), *Скороход* (1), *Сучимотузок* (1), *Товчикамань-Печиколачі* (1).

Важливо зазначити, що в українських народних чарівних казках широко використовуються полікомпонентні описові назви на зразок: *такий, що всі млини тримає на своїм вусі; той, що ніс дрова; той, що годед дуже позирати* тощо. Вони становлять собою певні синтаксичні конструкції як от: *такий, що...*, *той, що...* (*тот, що...*), *єден, що...*, *другий (третій), що...*. Ці найменування посідають особливе місце у номінативному полі казки. Вони є проміжними одиницями між лексичними та синтаксичними величинами. Крім того, описові назви не належать до розряду онімів, а отже і міфоантропонімів, проте ідентифікують казкових дійових осіб у межах номінативної парадигми „помічники героя”. При виділенні описових найменувань виникають труднощі через те, що у казці побутують близькі за структурою конструкції, які містять стислу характеристику персонажа. В аналізованих текстах зазвичай функціонують лексикалізовані онімні одиниці, значення яких розширюють і конкретизують саме згадані описові найменування, наприклад: *Ідуть, найдуть єдного, що сидить коло сім огнюв і сім кожухув на ньом, і сім шапок на голові, сім колошень і сім рукавиць на руках, і так ся зяб, що онь зубами царконить. ... – Я Мороз, я*

⁵ У круглих дужках подано кількість уживання певного міфоантропоніма в опрацьованих текстах.

нигда ся не годен нагрѣти [Гнатюк: 253]; *І найдуть єдного чоловіка, що оре. Та що удоре борозду, та й ся удверне, таї такої з'їсть борозду. ... – Я Голод, я ще нитда ситий не був* [Гнатюк: 253]. У цьому дослідженні розглянемо лише ті описові номінативні одиниці, які мають співвідносні оніми.

Простих номінативних одиниць в опрацьованих текстах зафіксовано – 7. Серед складних більшість становлять композити, перша частина яких представлена імперативом дієслова, а друга іменником – *Вернигора, Зітри-ліс* – 10. Такий тип структури характерний і для найменування *Товчикамінь-Печиколачі*, що поєднує два композити, які виражають внутрішню форму цієї номінативної одиниці.

Відмінним за будовою від наведених міфоантропонімів є найменування *Скороход*, у структурі якого поєднуються основи лексем: *скоро* та *ходити* – *скор* + *о* + *ход* = *скороход*. Семантика оніма *Скороход* відбиває здатність цього персонажа пересуватися з надзвичайною швидкістю: *...Иде чоловік шляхом — одна нога за ухом прив'язана, а на одній скаче; коли б я одязав другу, то за одним ступлем увесь би світ переступив* [Рудченко II: 80]. Те, що він пересувається стрибаючи, розкриває контекст, але не відображає семантика міфоантропоніма. В інших текстах спостережено описові форми номінації цього персонажа – *четвертий, що скаче а скаче, не годен ся наскакати; той, що годен скакати* [Гнатюк: 253], *той, що ходить; п'ятий, що скакає* [Гнатюк: 243-244]. У наведених одиницях функціональне значення персонажа – можливість швидко пересуватися – передано за допомогою дієслова *скакати*. Отже, лексеми *ходити, укрочити* та *скакати* виступають контекстуальними синонімами, що підтверджено у тексті казки: *А тот другий так годен скоро ходити, що пем раз укрочить, та раз на середину світа, другий раз на край*.

В одному з аналізованих творів цього велета-помічника називають *ти, що ходиш*, а згодом указано: він є *п'ятий, що скакає*. Така різноманітність засвідчує певну непослідовність називання дійових осіб у казці. У більшості випадків у самих найменуваннях не вказано на гіперболізацію характерної дії, а лише зазначено її, проте контекст чарівної казки розкриває її як надмірну, незвичайну, фантастичну, що підтверджують учинки номінованого персонажа:

Загнав чісар свою скору і свої золото, жиби уляти золотий пирстинь своєюй принцезні і жиби за три години сходити на край світа, бо буде сватъба. То ще ннеська у тих топанках має бути вбута і перстень на пальци. . Тогда узав [той, що не може са находити] золото і скору, лем раз крочив, уже є у шустра [Гнатюк: 245].

Визначальна риса персонажа цього типу – можливість швидко пересуватися – в описових назвах передана дієслівними формами, які вказують на характерну дію – стрибання, чого не відбито у композитній назві *Скороход*. Незважаючи на це, наведені синонімічні одиниці вповні відображають функцію велета-помічника цього типу.

Імена *Вернигора*, *Вернидуб*, *Крутиус*, завдяки своїй змістовій наповненості та прозорій мотивації, набувають здатності творити образи. На це вказують дослідники Н. Колесник та О. Якубовська. Їхні наукові розвідки спростовують твердження М. Морозової про вигаданість указаних імен. Така неточність зумовлена тим, що авторка аналізувала антропонімію російських народних казок, які увійшли до збірника А. Афанасьєва. Однак вона, мабуть, не зважила на те, що тут розміщено декілька українських та білоруських казок, яким, відповідно, властива і особлива система номінування, відмінна від російської. Л. Доровських трактує ці найменування як „явні українізми” [Доровских: 86], визнаючи тим самим їх достатню вмотивованість, прозорість семантики та українське походження.

Наукові дослідження доводять беззаперечне міфічне походження казкових персонажів *Вернигори*, *Вернидуба* та *Крутиуса*. Е. Тайлор констатує існування у слов'ян повір'я про вовчицю і ведмедицю, які вигодували двох надзвичайних близнюків – *Валигору* та *Вирвидуба*. Один із них пересував гори, а інший виривав дуби з корінням. Паралельно автор наводить приклади схожих легенд і в інших народів [Тайлор: 52]. Це доводить архаїчність таких легенд, а отже, вказує і на давність указаних образів.

Онім *Вернигора* позначає міфічного помічника, який може пересувати гори, що відображено у семантиці імені: *Вернигора гори пересуває. Де долина, то він гору туди насуває* [Чубинський II: 26]. Та не лише володіння горами є визначальною рисою велета – йому властива надзвичайна сила, на що теж певною мірою вказує внутрішня форма імені. Крім наведеного, зафіксовано ще один варіант називання помічника цього типу – *Перевирни-гора* [Левченко: 404,

309]. Вони відрізняються формою дієслова, що виступає складовою частиною найменування *вернути* – *верни*, *перевернути* – *переверни* (у тексті *перевирни*). Згадані варіанти відрізняються й графічним відтворенням – написанням складних номінативних одиниць разом та через дефіс. Зауважимо, що в цьому випадку йдеться про функціонально тотожний тип персонажа, тому і семантика відповідних варіантних імен є однаковою. У цій групі не зафіксовано номінативних описових конструкцій, тобто за структурними варіантами вона є однорідною і представлена лише лексичними варіантами.

Міфоантропонім *Вернидуб* виявлено лише в одному тексті. Він позначає велета, який володіє лісом, проте семантика імені подає дещо звужене трактування функціонального значення персонажа. Це підтверджує контекст: *Ідуть – Вернидуб пересаджує дуби. Де густо дубів, там вириває і насаджує їх там, де рідше* [Чубинський II: 26]. Наявність у складі номінативної одиниці слова *дуб* зумовлено і символічним значенням цього дерева у мовній картині світу українців. Виступає воно також частиною назви *Зітри-дуб* [Левченко: 404]. До аналізованої групи належать і найменування *Зітри-ліс* [Левченко: 404], *Ломи-ліс* [Левченко: 309]. Уведення в структуру міфоантропоніма лексеми *-ліс* надає номінативній одиниці дещо узагальненого значення і вказує на символічність функції персонажа. Дієслівні компоненти *ломи-* та *зітри-* у назвах виявляють руйнівну силу велета, який здатен знищити ліс задля досягнення мети.

Дещо іншу функцію велета-помічника, пов'язаного з лісом, спостерігаємо у казці „Летючий корабель” – *той, що ніс дрова*. Ця номінативна одиниця вирізняється у наведеній групі насамперед структурою – описовою конструкцією. Проте семантика найменування не розкриває сутності образу, а лише вказує на належність до лісу. На відміну від згаданих персонажів, його чарівна властивість полягає у здатності перетворювати дроба на людей: *...Іде чоловік у ліс и несе в'язку дроб за плечима...; Це такі, що як тільки роскидає їх, так зараз, де не вомеця в'їсько перед тобою* [Рудченко II: 81]. Зважаючи на таку віддаленість семантико-функціонального навантаження цієї номінативної одиниці, її належність до аналізованої групи є умовною.

Крутиусом називають міфічного велета, який має вплив на водну стихію і надзвичайна сила котрого криється у вусах, що виражає прозора семантика найменування. У тексті його функціональне значення трактується дещо в іншому аспекті: *Дивиться – стоїть чоловік-Крутиус – посеред дороги і на одній стороні шість вітряків і на другій шість. На цей бік поверне одним усом – ці шість вітряків мелять, поверне на другий бік другим усом – ті шість вітряків мелять* [Чубинський II: 25]. У наведеному прикладі спостерігаємо цікаву форму міфоантропоніма – *чоловік-Крутиус*, де прикладка виражає семантику самого образу. Водночас наведена назва наголошує на антропоморфній природі міфічного персонажа. Функціонально близьким до *Крутиуса* є міфічний помічник, названий *Затина-вода* [Левченко: 310]. Семантика імені виявляє певну роль персонажа, проте можливим є подвійне трактування його функціонального навантаження, що впливає на належність оніма до відповідної групи назв в аналізованій парадигмі. Йдеться про спорідненість функцій згаданого персонажа з іншим – *Обливалом*.

За вираженою семантикою описова номінативна одиниця *такий, що всі млини тримає на своїм вусі* [Левченко: 404] є найближчою до міфоантропоніма *Крутиус*. Образ *Крутиуса* і семантика його імені є метафоричними. Деякі дослідники, зокрема М. Пілаш, спираючись на твердження про можливе метонімне значення слова „вуса”, зіставляє *Крутиуса* з образом дракона, який закриває воду своїми плечима [Пілаш: 54]. Погоджуючись із думкою дослідниці, додамо, що на подвійну природу цього персонажа і на його з'язок зі злими силами вказує його причетність до води і до млинів, де, за народними уявленнями, водилися чорти. З цього погляду він виступає як борець проти конкретного зла – нечистої сили. У тексті казки «Іван Богданець» наведено епізод, де проявляється його надприродна сила, яка здатна впливати на водну стихію: *Каже Іван Богданець машиністому: – Йди до моря. Це для осторожности. Крутиус тишов. Приходить до моря, – одним усом повернує, море почало грати. Другим усом повернує, – та їх усіх море потопило* [Чубинський II: 31].

Велети *Вернигора*, *Вернидуб*, *Крутиус* виступають триедино як володарі гір, лісів та вод, тобто тих місць, де, за семантикою казкового мотиву, знаходиться лімінальна межа, тобто межа переходу в інший, чужий простір. Ці місця не є доступними для всіх, а лише для

вибраних, і герой потрапляє туди завдяки помічникам. Крім згаданих просторових елементів, пов'язаних із цими персонажами, у чарівній казці фігурує ще один невід'ємний елемент – шлях. Простір казки власне і визначається „сукупністю шляхів, які знаходяться у ньому” [Топоров: 271]. Покидаючи локус, тобто місце, де він постійно жив, герой вирушає в дорогу. Саме на шляху під час мандрівки він зустрічає велетів, які допомагають йому у подоланні перешкод і здійсненні визначених завдань, і це символічно, бо „шлях постає як „медіатор”, що нейтралізує протиставлення „свого-чужого”, „внутрішнього-зовнішнього”, „видимого-невидимого”, „близького-далекого”, „дому-лісу”, „культурного-профанного” [Олійник: 557]. Таким чином герой потрапляє у своєрідний порубіжний простір, через який він перейде в інший світ – вищий або нижчий (за вертикальним зрізом моделі світу).

В. Войтович поряд із назвами *Вернигора*, *Вернидуб* наводить паралельні – *Гориня* та *Дубиня*, подібні до російських варіантів називання цих персонажів [Войтович: 113]. Причому ці суфіксальні найменування дослідник вважає українськими міфонімами. Можливо, у деяких варіантах казок вони і функціонують, проте в опрацьованих нами не зафіксовано жодного з них. Простежуються тільки певні варіанти називання, побудовані за моделлю композитних одиниць, що складаються з наказової форми дієслова та іменника.

За моделлю творення композитних назв утворено імена фантастичних помічників у казці „Медвідь Іванко, Товчикамінь-Печиколачі, Сучимотузок” [Гнатюк: 229-234] – *Товчикамінь-Печиколачі* та *Сучимотузок*. Значення цих композитів доволі прозоре, та детальнішу інформацію отримуємо з контексту. *Зробили йому папицю, і пушов він на путь, а на пути еден чоловік товче камінь і пече з того колачі* [Гнатюк: 230]; *А йшли доли путем, найшли чоловіка Сучимотузка. Рубав хащу, микав траву, а зо вишиткого сукав чизгу* [Гнатюк: 230]. Семантика цих онімів розкриває фантастичну силу велетів, яка виражається у надзвичайних діях – випіканні калачів із розтрощеного каміння та плетіння мотузок із гілля та трави. Спеціального підтвердження міфологічного походження образів нами не виявлено, тому трактування семантико-функціональних особливостей назв персонажів *Товчикамінь-Печиколачі* та *Сучимотузок* ґрунтується на їх текстовому описі. Хоча на основі

притаманних їм функцій, зокрема здатності впливати на певну стихію, можна припустити, що вони зв'язані з міфічними персонажами *Вернигорою* та *Вернидубом*.

Онім *Товчи́камінь-Печиколач* у тексті казки вживається по-різному. Так, в одних випадках може використовуватись лише один компонент цієї назви – *Печиколач*, в іншому випадку – інший або обидва компоненти – *Товчи́камінь* і *Печиколач*. Зауважена непослідовність називання персонажів характерна насамперед для записів В. Гнатюка, тому недоцільно шукати якогось ширшого підґрунтя зафіксованої варіативності номінації.

Об'їдайлом названо велета, який надзвичайно багато їсть. Це сприймається як його фантастична властивість, яку він згодом використовує з користю для героя. По-різному описано цього помічника у текстах: ... *Иде чоловік и несе за спиною повен мішок хліба...*; *Що тут цього хліба! мні на один раз поспідать не стане* [Рудченко II: 80-81]; *Найшов новину, що голоден — хліб му' возити на возох— а вул цілий хліб у рот метав, та метав едностайно і поїдав* [Гнатюк: 242]. У казці „Як Коньтофіть дістав сонце і місяць” близькою до наведеної назви виступає онім *Голод*: *Я Голод, я ще нігда ситий не був* [Гнатюк: 253]. Така семантична близькість формується у контексті вказаної казки і поза ним не спостерігається.

Аналізована група охоплює структурні варіанти, зокрема, описові назви: *той, що хліб їв а не муг са найсти*; *тот, що много їсть*; *тот, що їв*; *другий, що їв*; *тот, що не міг са найсти* [Гнатюк: 242-244]; *чоловік, що оре* [Гнатюк: 253]. Остання назва не виражає семантики, яка б розкривала сутність цього персонажа. Його функціональне значення розкрито у контексті, а у найменуванні вказано на іншу дію, яка є супровідною порівняно із визначальною рисою. Отже, не завжди номінація відтворює семантику образу.

У тексті чарівної казки „Сучкир Янко і його подвиги” спостерігаємо варіацію описових номінацій персонажа типу *Об'їдайло*. Семантично вони є ідентичними, але по-різному відображають міру гіперболізації основної ознаки помічника. Зважаючи на значення, виражене онімом *Об'їдайло* („той, що багато їсть, об'їдається”) найближчими до нього є номінативні одиниці *той, що хліб їв а не муг са найсти*; *тот, що много їсть*; *тот, що не міг са найсти*. Назви *тот, що їв та другий, що їв* не повністю розкривають

семантико-функціональні особливості номінацій, і їх значення розширює і конкретизує контекст.

До *Крутиуса* за функціональними ознаками близьким є *Обтивало* – обидва вони впливають на одну стихію – воду, проте по-різному реалізують свою силу. Онім *Обтивало* позначає помічника, який надзвичайно багато п'є і не може втамувати спрагу. ... *Ходить чоловік коло озера, мов чогось шукає...; Пить, каже, хочець, та ніяк води не найду. — Та перед тобою ж цілісіньке озеро, — чому ти не п'єш? — Ет, що тут цій води! мині и на один ковток нестане...* [Рудченко II: 81]. У наведеному онімі на перебільшену здібність велета вказує префікс *об-* у складі найменування. Семантика імені відображає функціональне значення дійової особи у чарівній казці. Зафіксовано структурні варіанти називання цього велета-помічника: *тот, що много п'є; третій, що пив; тот, що на ріці воду пив; той, що воду пив* [Гнатюк: 242-244]. Найяскравіше відтворено характеристику персонажа у першій із наведених номінацій, інші лише вказують на притаманну дію і поза контекстом не виражають конотативних зв'язків, властивих номінативним одиницям цієї групи.

У цій же казці функціонує ще одна номена, що позначає помічника цього типу, – *чудо*. Значення наведеної лексеми, що називає персонажа аналізованого типу, вказує лише на його фантастичну сутність, але не розкриває функціонального навантаження. Тому для трактування номені необхідний контекст, що містить ширшу інформацію про носія назви, а отже, поглиблює значення цієї номінативної одиниці: *Перейшли дві милі землі, найшли чудо іще більшої. На єднуй великуй воді, як Дунай тибо Сян, та єден лежав на руках, а що раз ротом хлипнує, то на сто сяг удовж гори виштку воду випив* [Гнатюк: 242].

Характерною ознакою велета, названого *стрільцем*, є насамперед уміння майстерно стріляти: ... *Стойть на дорозі стрілець и приціляецьця з лука, а нігде не видно ні птиці, нічого...* [Рудченко II: 80]. Проте семантика цієї номінативної одиниці приховує ще одну рису, сприйняття якої ґрунтується на висновку про те, що здатність влучно стріляти можлива при гострому зорові: *То вам не видно, а мині видно ... там, за сто миль, сидить [птиця] на сухій грусці [Там само]*. Отже, ім'я виражає дві визначальні функції персонажа, причому одну – експліцитно, а іншу - імпліцитно.

Близькі аналізованій номені лексичні одиниці зафіксовано серед полілексемних номінацій, проте існує два семантичні типи, які розкривають одну із характеристик помічника – або здатність далеко бачити, або можливість поцілити у віддалену ціль. Для називання першого виявлено наступні назви: *такий, що єдно воко мав, тот з великим воком; семій, що позирав; тот, що са не може напозирати* [Гнатюк: 243-245]; *єден, що очи так позадирав позираючи; той, що годен [дуже] позирати* [Гнатюк: 253]. Можливість зазирнути „на край світу” пов’язується з особливою рисою персонажа – великим оком: *Найшли такого, що єдно воко мав такої, як єдна тувмарка, та нич не чинить, лем са обертать, та по світі позирать* [Гнатюк: 243]. Поряд із ним функціонує персонаж, який влучає здалеку. Він номінований описово в опрацьованих текстах: *єден, що мече бігарьом, не годен ся наметати* [Гнатюк: 253]; *шестий, що метав; той, що не може са наметати* [Гнатюк: 243].

Аналіз засвідчив дещо ширше семантичне наповнення найменування *стрілець* порівняно з іншими подібними номінативними одиницями, вираженими описовими формами.

Слухало – це міфічний помічник, який здатний чути здалеку... *Припав чоловік на шляху до землі ухом, та й слуха* [Рудченко II: 80]. Попри частоту побутування цього персонажа в чарівних казках, в опрацьованих нами у записах ХІХ ст., він фіксується лише в одному тексті. Цей міфоантропонім, подібно до назв *Об’їїдапо* та *Обпигало*, утворений суфіксальним способом додаванням до основи дієслова форманта *-л(о)*. В опрацьованих текстах не виявлено структурних та лексичних варіантів цього імені. Семантика наведеного оніма повністю відображає його функціональне навантаження.

Функція помічника *Морозка*, який у частині текстів ще іменується *Мороз*, полягає у вмінні створити холод: *Аж иде чоловік у село и несе куль соломи... „А така, каже, що яке б душне піто не було, а тільки розкидай цю солому, то зараз, де не возьмецца, и мороз, и сніг”* [Рудченко II: 81]. У більшості випадків ця номінативна одиниця належить до розряду онімів, та в одному тексті вона межує з апелютивною: *Зверг мороз дві губані і два кожухи. Упав мороз коло дому, що вугля загасло, міх до міха са змерз, майстер до майстра, ушиткі зуби повиставляли* [Гнатюк: 243]. У сюжеті персонажеві

властивий певний рівень індивідуалізації, але це не відображено у способі номінації.

Цікавою є синтаксична конструкція, що, з одного боку, є типовою для полілексемних номінацій, які побутують в аналізованих казкових текстах, а з іншого, – відрізняється введенням до її структури власне номени: *четвертий мороз, що са уже грів* [Гнатюк: 244]. Незважаючи на подвійне трактування цієї одиниці, вона є структурним варіантом назви *Мороз*.

Міфічний помічник, іменований *Морозом*, в українській чарівній казці виступає, у двох іпостасях: як молодий та старий богатир, який приходить на допомогу героєві. Як старий богатир він постає в образі діда: *A toty gidy byly: oden wityr, a oden moroz, a oden holod* [Kolberg: 100]. Лише цьому персонажеві притаманна така особливість.

Отже, аналіз номінативного ряду назв міфічних велетів-помічників в українській народній чарівній казці, який є частиною номінативної парадигми „помічники героя”, засвідчив наявність у ній різних за структурою та за семантикою одиниць. У текстах, зібраних у різних регіонах України, простежуються певні особливості уживання аналізованих назв. Так, у казках, записаних на Покутті Оскаром Кольбергом, не спостережено жодного найменування на позначення персонажів цього типу; у матеріалах В. Гнатюка із Закарпаття переважають полілексемні номінативні одиниці типу *той, що...*, *такий, що...* і под. у інших збірках рівномірно розподілені прості та композитні, натомість рідко трапляються описові форми. Характерною рисою досліджуваних найменувань велетів-помічників є відображення у семантиці назви функцій персонажа у структурі української народної чарівної казки, що є одним з основних чинників визначення місця дійової особи у системі образів. Особливим є те, що лише цей ряд у досліджуваній НП представлений композитними онімами, утвореними імперативом дієслова та іменником у знахідному відмінку. Порівняно з іншими одиницями цієї парадигми номінації у розглянутому ряду найбільш повно відтворюють семантико-функціональні особливості персонажів – носіїв найменувань.

ЛІТЕРАТУРА

Василько: Василько З. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях: Дис... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.Потебні. – К., 2003. – 261 арк.+ 194 арк. дод.

Войтович: Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

Доровских: Доровских Л. Из наблюдений над наименованием героев в русской народной сказке // Вопросы ономастики. Собственные имена в системе языка. – Свердловск, 1980. – С. 86-98.

Колесник: Колесник Н. Загальна характеристика ономастикону закарпатської народної казки // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – 2 (12). – С. 121-137.

Морозова: Морозова М. Антропонимия русских народных сказок / Фольклор. Поэтическая система. – М.: Наука, 1977. – С. 231-241.

Новик: Новик Е. Система персонажей русской волшебной сказки // Типологические исследования по фольклору: Сб. Статей памяти В. Я. Проппа (1895-1970). – Москва: Наука, 1975. – С. 214-247.

Новиков: Новиков Н. Образы восточнославянской волшебной сказки. – Л., 1974. – 255 с.

Олійник: Олійник О. Роль просторових елементів у сюжетотворенні української народної чарівної казки // Українська філологія: Школи, постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. – Львів: Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 554-558.

Пилаш: Пилаш М. Мифоантропонимия русских и венгерских волшебных сказок // Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія. Ономастичні студії. – Ужгород, 1996. – С. 42-58.

Порпуліт: Порпуліт О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками): Дис... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Одеський державний університет ім. І. Мечникова. – Одеса, 2000. – 217 с.

Пропп: Пропп В. Морфология сказки. – М.: Лабиринт, 1998. – 111с.

Тайлор: Тайлор Э. Б. Миф и обряд в первобытной культуре. – Смоленск: Русич, 2000. – 624 с.

Топоров: Топоров В. Пространство и текст // Текст: семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С. 227-285.

Федишинець: Федишинець О. Західнослов'янськи в українському казковому антропоніміконі району Карпат // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей. – Ужгород 1982. – С. 180-182.

Якубовская Якубовская Е. Ономастическое пространство русских и украинских волшебных сказок // Літературна ономастика української та російської мов: Взаємодія і взаємозв'язки: Збірник наукових праць. – Київ: НМК ВО, 1992. – С. 67-72.

Гнатюк: Гнатюк В. Казки Закарпаття / Упоряд., підготовка текстів, вступ. стаття, приміт. та словник І. Хланти. – Ужгород: Карпати, 2001. – 382 с.

Левченко: Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860 років. Вип. I-II / Упоряд. М. Левченко. — Київ: друкарня Української Академії Наук, 1928. — 598 с.

Рудченко: Народные южнорусские сказки, вып. I-II. Издал И. Рудченко. — Київ, 1869-1870. — 216 с., 210 с.

Чубинський: Чубинський П. Українські народні казки: У 2 томах. — Київ — Відень — Львів: В-во «Чайка». — 172 с., 202 с.

Kolberg: Kolberg O. Dzieła wszystkie. Obrazy etnograficzne. Pokucie. Część IV. T. 32. — Wrocław: Ludowa spółdzielnia wydawnicza. Polskie wydawnictwo muzyczne, 1963. — 328 s.

Maria Redkva. The nomination of mythic giants, helpers of hero, in Ukrainian fairy tales (written down in XIX century). The article is dedicated to analyse of mithanthronyms of Ukrainian fairy tales included in the nominative row "helpers of hero". It deals with structure, semantics, etymology of the names of mythic giants.

Key words: internal form, nominative unit, nominative row, semantics, composita, descriptive form, mithanthronym.